

Vesna Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji, modeli i nasleđe*, Arheološki institut Beograd, Posebna izdanja 48, Beograd 2010, 207 str.

Nakit zbog svoje višeznačnosti zauzima posebno mjesto među zanatskim izrađevinama. Želja da se upotrebom nakita ukrasi, obilježi ili istakne dio ljudskog tijela, prisutna je još od vremena najranijih ljudskih zajednica u povijesti. Nakit se koristio u magijskim ritualima, štovanju određenih kultova, imao je ceremonijalni karakter, te je bio jasan simbol moći i prestiža. Odabrani komadi nakita ukrašavaju osobu koja ih nosi, istovremeno govoreći o njenom imovinskom stanju i afinitetima, dok su kvalitet materijala i vještina izrade važni za razmatranje kulturnih stremljenja neke sredine i stepen razvoja privrede jedne zemlje u određenom historijskom periodu.

Publikacija Vesne Bikić pod nazivom *Vizantijski nakit u Srbiji, modeli i nasleđa*, rezultat je rada na projektu Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije pod nazivom *Procesi dezurbanizacije i urbanizacije na području srpskih zemalja srednjeg veka* a u izdanju Arheološkog instituta u Beogradu za 2010. godinu. Publikacija sadrži 207 stranica, sedam naslova ili poglavlja koja nisu numerirana, 103 ilustracije, kako nakita, tako i fresko prikaza na kojima su vidljivi oblici nakita. Publikacija sadrži i rezime na engleskom jeziku (157-191), popis ilustracija (191-194), popis korištene literature (195-207).

U ovom značajnom djelu autorica Vesna Bikić analizira i sumira rezultate višegodišnjih arheoloških istraživanja srednjovjekovnih naselja i nekropola u Srbiji. Uz određena pitanja o porijeklu, tehnikama izrade, oblicima i ukrasima, pristupajući problemu

vizantijskog nakita kao fenomena u njegovim manifestacijama na području *srpskih zemalja srednjega vijeka*, autorica pokušava dati odgovore na sljedeća pitanja: u kojim se vidovima vizantijska obilježja javljaju na nakitu sa nalazišta na prostorima današnje Srbije i koji je udio vizantijskog naslijeđa u domaćem poznosrednjovjekovnom nakitu?

U poglavlju *Traganje za odlikama vizantijskog nakita* (9-16), autorica pokušava, kroz kraći osvrt na političke i kulturne prilike na prostoru Balkana, analizirajući određena društvena kretanja, od uspostave rimske vlasti, preko dolaska Slavena i uticaja Justinijanovog doba, sa posebnim težištem na Vizantijsku rekonkvistu u XI vijeku, pokazati da je kroz sve nabrojane periode dolazilo do neposrednih sučeljavanja različitih kulturnih miljea, kao i da osamostaljenje i početak prosperiteta srpske države nije značio i prekid veza sa Vizantijom. Hronološki okvir za ovu studiju određen je historijskim događajima koji su obilježili prisustvo vizantijske kulture na području Srbije od početka 11. do kraja 15. stoljeća. Donju hronološku granicu određuje vizantijsko osvajanje Balkanskog poluostrva 1018. godine, koje nije značilo uslovnu pojavu predmeta vizantijskog porekla, jer ih je bilo i ranije, sporadično u pogledu količine i vrsta, ali je 1018. godina označila organizovaniji priliv proizvoda i jači prodor vizantijskog uticaja i kulture naročito u oblast istočne, južne i središnje Srbije, ističući da zapadna Srbija i oblasti sjeverno od Save i Dunava predstavljaju periferne zone širenja vizantijskog uticaja. U izučavanju materijalne kulture Srbije u periodu srednjeg vijeka, u ovom slučaju proučavanju nakita, od posebnog značaja bile su analize primjerkara naušnica i njihovog prikaza na fresko – portretima vlastelinki. Naglašavajući da

je u šezdesetim godinama prošloga vijeka, prilikom analize materijala vizantijskog stila kod istraživača sa šireg balkanskog prostora, osim isticanja vizantijske komponente, prisutno i naglašeno *nacionalno tumačenje* oblika nakita. Takav stav dosta dugo se zadržao kroz upotrebu termina *starosrpski* i *starohrvatski nakit*. Evidentno je, da su sedamdesete i osamdesete godine XX vijeka označile i najveći napredak u proučavanju vizantijskih tema, zahvaljujući rezultatima arheoloških iskopavanja nekropola, naselja i manastirskih kompleksa i detaljnijoj obradi materijala vizantijskog stila, ali da se u spomenutim decenijama napravio i iskorak naprijed pokušavajući izdvojiti pojedine vrste u okviru nakita, radioničko porijeklo, puteve dolaska na područje Srbije, kao i uzore na kojima je nastala i razvijala se domaća umjetnost. Autorica ističe da su predmeti vizantijskog kulturnog kruga zapaženi na gotovo svim do sada istraženim arheološkim lokalitetima na području Srbije na kojima su postojali kulturni slojevi iz razdoblja srednjeg vijeka, ali i da je brojnost nalaza značajna i primjetna samo na području južno od Dunava, što je prema autorici refleksija političkih događaja i situacija tokom srednjeg vijeka ali i drugih vidova kulturnih uticaja.

U poglavlju *Metod razvrstavanja i grupisanja* (17-32) autorica pravi distinkciju nakita koji je nastao na području vizantijskog Balkana i nakita koji je nastao na vizantijskom naslijeđu što je rezultat vremena i općenito uticaja srednjoevropskog nakita. Dalje, predlaže metod za grupisanje ovako kompleksne skupine nalaza. Najprije je nakit sagledan u okviru većih skupina kojima su obuhvaćene vrste srodne prema mjestu na kojem su nošene. Posebnu skupinu čine ukrasi na odjeći i opremi, poput dugmadi i ukrasnih detalja na pojasevima i remenju,

kao što su kopče, pafe i aplikacije, s tim što su među obrađenim arheološkim nalazima sa vizantijskim obilježjima uočena jedino dugmadi. U daljem procesu autorica je za svaku od postojećih vrsta uradila tipologiju oblika, sa veoma detaljnom serijacijom uz utvrđivanje osobenosti u pogledu morfologije, načina izrade i dekoracije. Također, u ovom poglavlju autorica pokušava napraviti otklon od ustaljenih termina, poput termina naušnica, smatrajući ga upitnim sa aspekta terminologije koja nije usklađena, sa drugim opštim nazivima, npr. minduše i oboci, koji sugerišu način nošenja određenog nakita. Dajući objašnjenja za određene skupine nakita, poput termina naušnica, minduša i sljepočničarka, autorica se u ovom radu opredjeljuje za termin naušnica. Ista terminološka nedoumica je i oko narukvica, budući da je taj opšti naziv korišten za nakit od različitih materijala, od tkanine i metala, svojevremeno je uveden naziv grivna kao termin za samostalni ukras nošen pretežno iznad šake. Kako se nalaz "pravih" narukvica, onih od tkanine, nije sačuvao, tako je u savremenoj arheološkoj literaturi naziv narukvica ostao kao češći za samostalni ukras izrađen od metala i stakla, dok se termin grivna smatra arhaičnim i koristi se kao sinonim.

Iako je u prethodnom poglavlju autorica dala određeni osvrt na spomenuti nakit, u poglavlju *Vrste i oblici nakita* (33-114) kroz analiziranje počelica i vijenaca, igala, naušnica, ogrlica i privjesaka, narukvica, prstenja i dugmadi daje nešto opširniji prikaz nabrojanog nakita. Kako su se u srednjem vijeku društveni status, simboli vlasti i dostojanstva izražavali i kroz vanjsku manifestaciju nastali su određeni predmeti, to jeste nakit koji je imao za cilj da manifestira moć. Takav nakit bile su krune, vijenci,

dijademe, počelice. Analizirajući predstave na novcu, zatim nazive koji se javljaju u dubrovačkim spisima i u etnografskoj građi uočava se i suštinska razlika među nabrojanim nakitom. Kada je u pitanju tipologija u ovoj publikaciji zastupljen je samo jedan oblik – igla sa malom loptastom glavom i sa kupom od granula na vrhu. Naušnice su najbrojnija i najraznovrsnija skupina nakita u srednjem vijeku. Na osnovu arheoloških nalaza na širem području Srbije, kao i potvrđenosti na fresko portretima vladarki i vlastelinki, autorica je izvršila tipološku podjelu i dala objašnjenja za svaku skupinu naušnica. Tako na osnovu oblika naušnice dijeli na: grozdolike naušnice, naušnice sa četiri jagode, lunulaste naušnice, naušnice sa žičanim ukrasima, naušnice sa vjenčićima, naušnice sa jagodama, naušnice sa karikom u vidu znaka pitanja i naušnice sa nanizanim privjescima. Općenita razmatranja i zaključci po pitanju nastanka, uticaja i rasprostiranja su sljedeća: naušnice se uglavnom datiraju u period od IX-X vijeka pa sve do kasnog srednjeg vijeka, iako ima i ranijih slučajeva. Iako preovladava vizantijski uticaj na izradu nakita, autorica ne spori niti ostavštinu antičkih tradicija, naročito rimskih zanatskih radionica, Velikomoravske uticaje, te impulse koji dolaze iz gradova u dalmatinskom Primorju. Kao važan dio nakita nošene su ogrlice i privjesci, a vizantijski način odijevanja donio je izvjesne promjene u pogledu oblika ovog nakita. Vizantijski stil se prepoznaje na jednoj ogrlici pronađenoj u nekropoli utvrđenja u Čezavi, a datira se u X i prve decenije XI vijeka, dok su privjesci uglavnom metalni, a mogu biti i kameni. Ovi drugi dovode se u vezu sa vizantijskim vrstama i pripadaju najvjerojatnije grupi pečatnjaka, bez obzira što na njima nije zabilježeno niti jedno ime, ali jesu urezane

pretežno predstave životinja i datiraju se u razdoblje XI-XII vijeka.

Razmatrajući koje su to tehnike ukrašavanja, dekorativne skupine i motivi prisutni na vizantijskom nakitu u Srbiji autorica u poglavlju *Ukrašavanje nakita* (115-125) ističe da nakit sa vizantijskim obilježjima odlikuje dekorativnost i opća karakteristika srednjovjekovnog nakita – krupnoća i kitnjastost. Dalje, kaže da je dekoracija ili ukrašavanje nakita zasnovana na antičkim tradicijama, a kao najraširenije metode obrade su granulacija i filigran, zatim nijelo jedna od najstarijih tehnika ukrašavanja (lat. *Nigellus* – tamno) nazvana po crnoj pastoznoj masi koja je korištena za isticanje urezanih detalja na zlatnoj podlozi i tehnika emajliranja. Također, vizantijskim majstorima još su bile poznate i tehnike presovanja za pločice počelica i vijenaca, kao i tehnika graviranja i lijevanja za prstenje. Na nakitu sa područja Srbije javljaju se osnovne dekorativne skupine: linearni – geometrijski i floralni motivi, predstave životinja i ptica, kao i ljudske figure, ukrštene linije, koje obrazuju motive rozete, krsta i pentagrama, krst u okviru romba, u vidu traka ili polja ispunjenim krugovima, tačkama i linijama. Lav je najčešće predstavljena životinja na prstenju kao simbol snage, pobjednik u dvoboju i oličenje ideje vlasti. Vizantijskim umjetnicima bila je dobro poznata i predstava grifona, kao i predstave zmije. Poznate i zastupljene su bile i ljudske figure, tzv. figure svetaca u stojećem stavu.

Predmeti lične pobožnosti kao vid nakita (125-131) je naredno poglavlje u kojem autorica definira predmete lične pobožnosti koji su nađeni na lokalitetima na području Srbije, dajući određenu tipologiju križeva, ali i pojavu ovih predmeta pokušava vezati za još jedan proces koji je bio aktuelan u to

vrijeme, a to je hristijanizacija Srbije. Dakle, Vesna Bikić ne isključuje ni tu mogućnost kada su u pitanju predmeti ovog karaktera naglašavajući da nošenje ovih predmeta može značiti i prihvatanje hrišćanske vjere i sam čin krštenja. Ovi predmeti nošeni su kao izraz lične pobožnosti, a služili su i za čuvanje relikvija – dijelova Časnog križa, krvi mučenika, svete vode i drugih relikvija.

Izrada nakita: tehnologije i radionice (133-144) pretposljednje je poglavlje u ovoj publikaciji i obrađuje tehnologiju izrade i radionice u kojima nakit nastaje. Autorica nam kroz ovo poglavlje, na osnovu poznatih činjenica da je organizacija zlatarskog zanata – topljenje metala, izrada zlatarskih proizvoda i trgovina njima smatrana djelatnošću pod kontrolom države i bila je regulisana nizom propisa, implicira koliko je nakit bio značajan. To nam potvrđuje i poznati zakonski spis *Knjiga eparha*, iz X vijeka, koji je praktično uređivao život prijestolnice Carstva – Konstantinopolja. Vrlo važno je i pitanje mjesta izrade nakita koje je i tema studije. Na osnovu analize obrađenog materijala stiče se utisak da je obim proizvodnje nakita vizantijskog stila bio dosta veliki i da je moda njegovog nošenja bila veoma raširena. Oblici nakita i najveći broj vrsta motiva ukazuje na vizantijsku produkciju iz prijestolnice i drugih razvijenih radionica Venecije i Dubrovnika. Međutim, za najveći dio ovog nakita autorica ističe da je on mogao biti rađen u regionu, na području centralnog Balkana, u većim rudarskim središtima ili od strane putujućih majstora.

U posljednjem poglavlju *Odlike nakita u procesu vizantinizacije Srbije* (145-156) autorica ukazuje na to da kompleksnost političkih i društvenih odnosa, te prožimanje kulturnih uticaja na prostorima Balkana ilustruje nakit. Također, smatra da su se od

uspostavljanja vizantijske uprave pa do slova srpske države kulturni uticaji kretali iz tri pravca: sa sjevera, sa juga i sa jugozapada. Oni su se ispoljili u potpunoj vizantinizaciji tokom početnog perioda, odnosno u raznolikosti – simbiozi vizantijskih i srednjoevropskih uzora u drugoj etapi. U prvoj etapi područje Srbije predstavljalo je dio vizantijskog komonvelta, bez obzira što je upravni sistem bio više nominalan nego suštinski, Vizantija je koristila kulturni uticaj. Pored iste religije, postojala je i volja da se usvoje vizantijski obrasci – politička ideologija, administrativni obrasci, titule, odijevanje, umjetnički stilovi. U drugoj etapi, kada je Vizantija bila znatno oslabljena i rasparčana, dogodilo se suprotno – srpska država je pravac svog razvoja usmjeravala prema vizantijskim modelima vezujući se tako za kulturno naslijeđe. Međutim, evidentno je da politički uticaj Vizantije, trgovački interesi i pravci širenja vizantijskog nakita ukazuju na to da je prihvatanje vizantijskih proizvoda, u širem smislu, značilo prihvatanje vizantijskog načina života i navika.

Na kraju, ako zanemarimo to što autorica u nekim slučajevima diskutira o opravdanosti i neopravdanosti terminologije, smještajući nakit srednjeg vijeka u kontekst *zastarjelih stranputica* nakita *srpskih zemalja srednjeg vijeka*, pred stručnom i naučnom javnosti nalazi se veoma korisno djelo. Uzimajući u obzir činjenicu da je rad nastao na temelju analize arheološkog materijala, tačnije nakita, i određenih komparacija, možemo zaključiti da se rad, i pored toga što radova o nakitu na jugoistoku Evrope nije nedostajalo, izdvaja u novijoj literaturi o srednjovjekovnom nakitu na prostoru Balkana.

MIDHAT DIZDAREVIĆ